

К. М. Капустін

ДАВНЬОРУСЬКИЙ І ЗОЛОТООРДИНСЬКИЙ ГОРИЗОНТИ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ВИШГОРОДА (за матеріалами розкопок 1947 р.)

Проаналізовано матеріали розкопок Вишгорода 1947 р., уточнено хронологічну позицію житлових і господарських споруд, а також речових знахідок, які належать до давньоруського і золотоординського горизонтів літописного міста.

Ключові слова: Вишгород, городище, посад, Х—XIII ст., золотоординський час, матеріальна культура.

Вишгород — один із активно досліджуваних центрів Середнього Подніпров'я. Попри те, що археологічні розкопки на території міста розпочалися ще у 1930-х рр. і тривають досі, значну кількість археологічних матеріалів не введено до наукового обігу. Їх публікація та аналіз уможливіть деталізувати знання щодо особливостей забудови міста, його планувальної структури, специфіки домобудівництва і розвитку окремих районів від доби Середньовіччя до новітнього часу.

Перші археологічні дослідження на території городища літописного Вишгорода провадила упродовж 1934—1937 рр. експедиція Інституту історії матеріальної культури Академії наук УРСР під керівництвом Ф. А. Козубовського та Т. М. Мовчанівського. Роботи велися на кількох ділянках всередині і довкола церкви Св. Бориса і Гліба, а також у східній частині городища, над урвищем, що виходило до Дніпра (Довженок 1950). У 1947 р. В. Й. Довженок продовжив дослідження східної ділянки городища, а також здійснив невеликі розкопки у північно-західній частині пам'ятки (Довженок 1947b, арк. 3). Впродовж 1950-х — 1960-х рр. будь-яких значних робіт на пам'ятці не проводилось. Систематичні розкопки Вишгорода відновлено у 1970-і рр., і тривають дотепер.

© К. М. КАПУСТІН, 2018

У цій статті ми докладно проаналізуємо саме матеріали розкопок 1947 р., коли з метою вивчення топографії середньовічного міста були закладені два розкопи на території городища та один на посаді. Відзначимо, що більшість знахідок досі не введено до наукового обігу та не атрибутовано. Примітно, що матеріал належить не лише до давньоруської доби, а й золотоординської. Переважна більшість знахідок зберігається у Наукових фондах Інституту археології НАН України (кол. № 5), незначна частина — у фондах Музею історії м. Києва.

Головний розкоп у 1947 р. (ділянка № 6) розмірами 52 × 12 м був закладений у східній частині городища, навпроти північного краю найбільшого яру, що врізається у плато. На захід і на північ від нього знаходились місця розкопок 1934—1937 рр. На цій ділянці виявлено об'єкти давньоруського та Нового часу (рис. 1: 1). Культурний шар — однорідний гумусний — залягав під орним шаром (Довженок 1952).

Споруда 1. На глибині 0,4 м від денної поверхні зафіксовано плями жовтої глини, попелу з вугликами і шматки печини, що, ймовірно, маркували середньовічний наземний об'єкт (рис. 1: 9). Під шаром попелу з вугликами і шматками печини виявлено стовпові ями. Як указав В. Й. Довженок (1952, с. 15), за периметром будівлі виявлено шість ям від стовпів діаметром 0,2—0,3 м: чотири у кутках і дві посередині повздовжніх стін. Реконструйовані розміри споруди: довжина 4,8 м, ширина 2,8 м. На рівні долівки (сірий щільний ґрунт з включеннями попелу і дрібних вугликів) виявлено значну кількість гончарного посуду давньоруського часу, а також фрагменти канельованих амфор, кістки тварин, уламки скляних браслетів тощо.

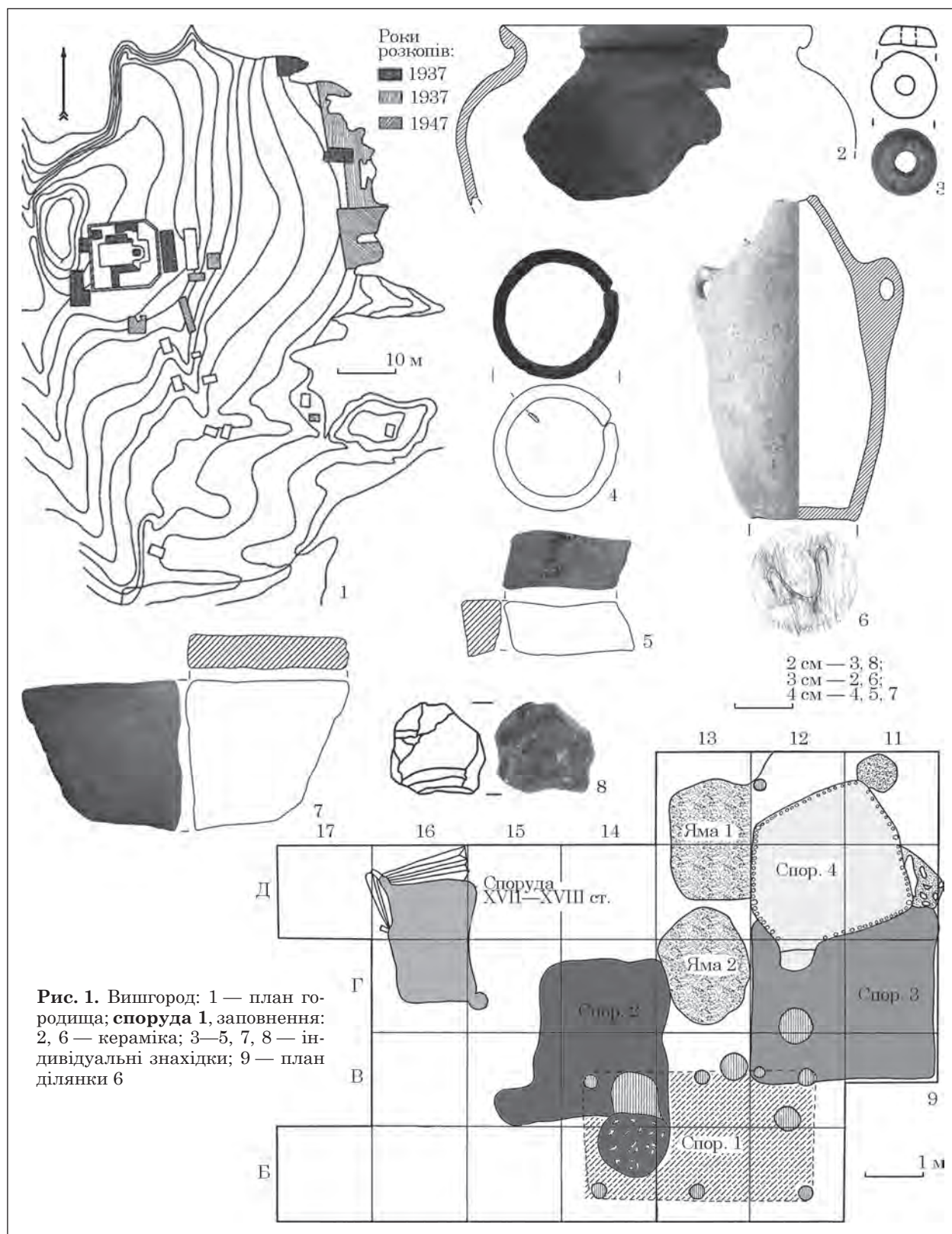

Рис. 1. Вишгород: 1 — план городища; споруда 1, заповнення: 2, 6 — кераміка; 3—5, 7, 8 — індивідуальні знахідки; 9 — план ділянки 6

У фондах Інституту археології НАН України знахідки з об'єкта представлено фрагментами вінець гончарних горщиків з невисокою вигнутою шийкою і високими плічками. Зовнішній край вінця випуклий, із внутрішнього боку помітна неглибока борозенка (рис. 1: 2). Аналогічний посуд, добре знаний за матеріалами

розкопок Києва, межиріччя Сірету і Дністра, а також Білорусії і датується другою половиною X — першою половиною XII ст. (Толочко 1981, с. 298—301; Возний 2009а, с. 225—226). Як відзначає М. В. Малевська (2005, с. 33), такі горщики фіксуються у комплексах X ст., переважають в об'єктах XI ст. і поступово зникають

у першій половині XII ст. Серед матеріалів виділяється майже ціла амфорка «київського типу», на денці якої є клеймо у вигляді двозуба (рис. 1: 6). Такі амфорки відомі за матеріалами розкопок середньовічних міст Русі і датуються XII—XIII ст. (Толочко 1981, с. 301—302). Індивідуальні знахідки не численні: точильні бруски, залізне кільце, фрагмент пірофілітового біконічного пряслиця і крем'ях (рис. 1: 3—5, 7, 8). За артефактами споруду можна датувати кінцем XI—XII ст.

Споруда 2. У західній частині наземної споруди зафіксовано контур ранішого об'єкта (землянка 1, за В. Й. Довженком), південно-східну частину якого частково зруйновано під час зведення споруди 1. Котлован підпрямокутної форми, розмірами 3,2 × 2,7 м, був орієнтований за лінією північ—південь і заглиблений у материк на 0,47 м (рис. 1: 9). У південно-західному куті простежено вхід до будівлі завширшки 0,8 м; біля південно-східного кута зафіксовано залишки нішеподібної печі овальної форми розмірами 1,6 × 1,4 м, де серед шматків печини траплялися фрагменти кераміки давньоруського часу. На північ від печі у долівці споруди було викопано передпічна яма овальної форми розмірами 1,0 × 0,85 м і завглибшки 0,64 м. Котлован був заповнений темним гумусованим ґрунтом з включеннями вугликів і попелу. Знахідки представлені поодинокими фрагментами давньоруського посуду, залізним ножем і кресалом, що ускладнює чіткіше датування споруди № 2 (Довженок 1952, с. 16—17).

На думку В. Й. Довженка, об'єкт є залишками металообробної майстерні, а піч — ковальським або ливарним горном. Така інтерпретація видається сумнівною, адже великі розміри печі не можуть свідчити на користь виключно виробничого її призначення. Звернемо увагу на деякі деталі. Як відзначив Д. Т. Березовець (1947, с. 20), піч була влаштована у спеціальній заглибині у південно-східному кутку землянки і мала вигляд потужного завалу печини і шару попелу з вкрапленнями вугликів завтовшки 0,15 м. С. М. Кузнецова (1947, с. 33, 36) занотувала дещо менші її розміри — 1,34 × 1,20 м, а також вказала на знахідки фрагментів «ранньої» кераміки і фрагмент скляної посудини. Не виключено, що верхня частина печі була зруйнована під час будівництва наземної споруди № 1, та все ж немає жодного підтвердження на користь існування тут майстерні, як то ливарні форми, шлаки, криця, деревне вугілля, специфічний реманент тощо. Таким чином, споруда 2 є заглибленою частиною житла з підклітом, верхня частина якого була зруйнована під час спорудження пізнішої споруди 1. Аналогічні житла із нішеподібними печами відомі за матеріалами розкопок літописної Теробовлі на Тернопільщині (Ягодинська 1999, с. 96), городища біля с. Монастирсьок на Канівщині, поселень біля с. Волинцево Сумської обл., с. Опіш-

ня Полтавської обл. та с. Рапшів Чернівецької обл. (Баран 1983, с. 73—74; Петрашенко 1985, с. 83; Прищепа, Горбаненко 2016, с. 112, 120; Смиленко 1989, с. 112).

Споруда 3. За 5,0 м на схід-північний схід від котловану споруди 2 на глибині 0,7 м від денної поверхні виявлено ще два об'єкти. Один з них — споруда 3 (господарська прибудова, за В. Й. Довженком), орієнтована довгою віссю за лінією схід-захід, мала розміри 3,2 × 2,3 м і була заглиблена у материк на 1,0 м. У трьох кутках котловану виявлено стовпові ями діаметром 0,30—0,35 м (рис. 1: 9). У північно-західному кутку стовпова яма не збереглася через зведення суміжної «напівземлянки». Піч не виявлено. Вхід, імовірно, був зі східного боку, де висота стін була найнижчою. Крім того, у південно-західній частині котловану виявлено господарську яму діаметром 0,8 м з похилими обгорілими стінами, глибиною 0,65 м (Довженок 1952, с. 17—18).

У заповненні котловану виявлено фрагменти гончарних горщиків із вигнутою шийкою, високими плічками і манжетоподібним вінцем, із витягнутим до середини заокругленим верхнім краєм (рис. 2: 2). Такий посуд, добре відомий за матеріалами розкопок Києва, Чернігова, Новгородка та інших міст Русі, датується другою половиною X—XI ст. (Толочко 1981, с. 298—301; Малевская 2005, с. 37; Возний 2009а, с. 226). Знайдено також фрагменти амфор, залізну скобу, пробій і металевий виріб невідомого призначення (Довженок 1947а, арк. 65).

Споруда 4 (землянка 3, за В. Й. Довженком) розміщувалася на північ від попередньої № 3 і була орієнтована довгою віссю за лінією захід—схід з незначним відхиленням. Котлован будівлі розміром 3,0 × 2,5 м мав прямі стіни, заглиблені у материк на 1,45—1,50 м. Тут, як і в споруді 3, жодних слідів печі не виявлено. Вхід влаштовано у південно-західному кутку у вигляді сходинки розміром 0,7 × 0,6 м (рис. 1: 9). За периметром стін зафіксовано стовпові ями, стосовно яких В. Й. Довженок зазначав: «цікавим був спосіб облицювання стін, вздовж яких виявлено ямки від стовпів, діаметром 0,05—0,07 м, які знаходились на відстані 0,15 м одна від одної; на стінах котловану збереглися сліди обмазки стін та дерев'яних конструкцій, на які наносилася глина; вони мали вигляд вертикальних паралельних жолобів та випаленої глини, які відрізнялися від материкової стінки» (Довженок 1952, с. 18).

У котловані виявлено уламки гончарного посуду, які за особливостями профілю верхньої частини можна датувати XII—початком XIII ст. Це, зокрема, фрагменти горщиків з невисокою вигнутою шийкою та вінцями, профільованими борозенкою, а також посуд з невисокою шийкою, чітко вираженими округлими плічками та округлим вінцем, край

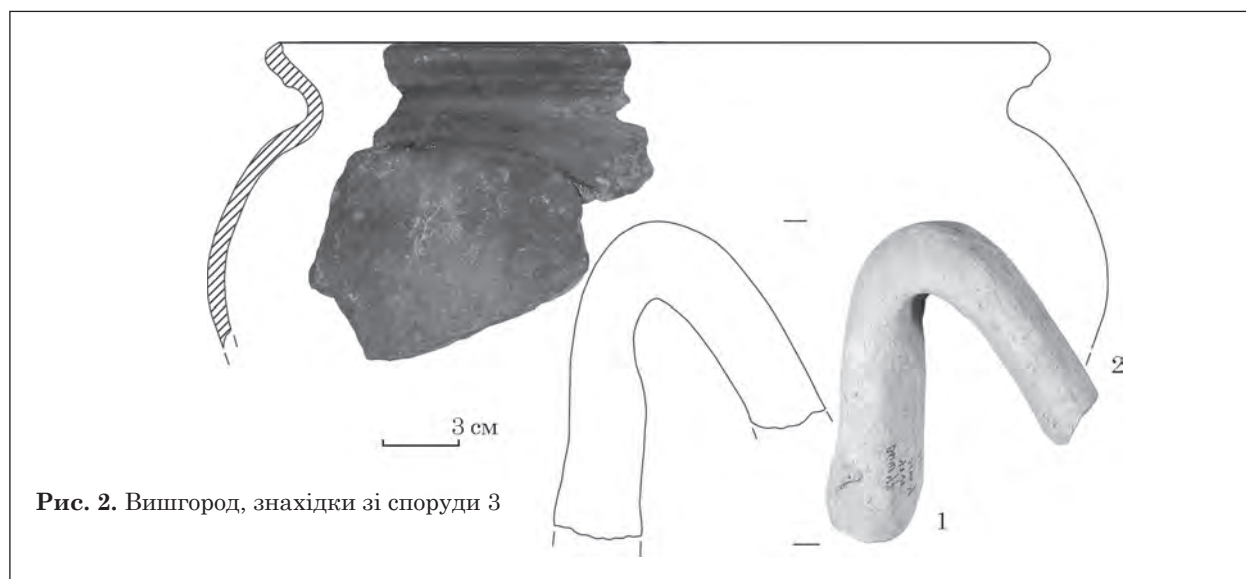

Рис. 2. Вишгород, знахідки зі споруди 3

якого загнуто до середини у вигляді валика, що утворює із внутрішнього боку закраїну для покриття (рис. 2: 1—3, 5, 7, 8, 10). Такий посуд добре знаний за матеріалами розкопок давньоруських пам'яток в Україні, Білорусії та Росії (Толочко 1981, с. 298—301; Малевская 2005, с. 37; Возний 2009а, с. 228). Виділимо серед інших знахідок верхню частину глека, орнаментованого паралельними лініями та хвилею із відхиленими назовні та заокругленими вінцями (рис. 2: 4). Аналогічні посудини відомі за результатами розкопок міст західної Русі і датуються другою половиною XII — серединою XIII ст. (Малевская 2005, с. 47—48). Із споруди походить серія індивідуальних знахідок: фрагмент свинцевої пластини і грузила, пірофілітове пряслице, уламок мідного скроневого кільця і залізне свердло (рис. 2: 6, 9, 11—13).

За 0,5 м від північно-східного кутка цієї споруди на глибині 1,0 м від материка виявлено завал печини, що, імовірно, відноситься до іншого об'єкта давньоруського часу.

На захід від споруд 3 і 4 залягав масив добре випаленої глини завтовшки приблизно 1,0 м, розділений прошарками гумусу із включеннями вугликів і попелу, а також шлаків і уламків залізної руди. Під ним виявлено дві ями — обидві овальної форми, з похилими стінами (рис. 1: 9). **Яма 1**, розміром 2,5 × 2,0 м, розміщувалася на північний захід від споруди № 4 і була заглиблена у материк на 0,9 м. **Яма 2**, розмірами 2,35 × 1,20 м, зафіксована на захід від споруди 3, заглиблена у материк на 0,7 м (Довженко 1952, с. 18). Заповнення об'єктів складалось з шарів гумусу, випаленої глини, попелу і вугликів, траплялися також фрагменти шлаків і залізної руди. В. Й. Довженко доводив, що ями 1, 2 і споруди 3 та 4 були залишками виробничої майстерні із обробки заліза. Однак звернемо увагу на кілька моментів. По-перше, споруди різночасові, тож не можуть становити цілісний

виробничий комплекс. По-друге, розміщення ям — горнів для видобутку заліза, за В. Й. Довженком, — упритул до господарських споруд грубо порушувало б правила безпеки, не дарма такі виробничі комплекси зазвичай розташовувались на периферії населених пунктів або в місцях із нещільною забудовою. По-третє, у будівлях не зафіксовано жодної знахідки, яка б вказувала на їхній виробничий характер. Отже, не виключено, що досліджено різночасові господарські споруди і смітєві ями, заповнені відходами залізничного виробництва.

Привертають увагу також результати розкопок північно-західної частини городища (ділянка 8), де досліджено об'єкти золотоординського часу. На початку польового сезону тут, над північним ярмом, було закладено три паралельні траншеї завдовжки 28,0, 32,0 і 40,0 м і завширшки 1,0 м (рис. 4: 1), згодом перетворені на два розкопи: у першому (західному) розкопі простежено яму невиразної форми діаметром 1,4 м, заповнену окремими шматками вугілля та уламками посуду давньоруського часу; у другому (східному) розкопі з глибини 0,7—0,8 м від денної поверхні траплялися фрагменти кераміки, датовані другою половиною XIII — XIV ст., а із глибини 0,9—1,0 м зафіксовано плями об'єктів (рис. 4: 2) золотоординського часу (Довженко 1952, с. 23—24; Капустін 2012).

Споруда 5 (напівземлянка 1, за В. Й. Довженком), орієнтована стінами за сторонами світу, мала розміри 3,1 × 2,2 м і була заглиблена у материк на 0,6 м (рис. 4: 3). Вхід до приміщення, на думку В. Й. Довженка, розташовувався біля південної стінки і мав вигляд площадки аморфної форми (її долівка знаходилася на 0,5 м вище за долівку споруди 5) розмірами 1,4 × 0,8 м. На нашу думку, цю площадку можна інтерпретувати як залишки господарської прибудови (на кшталт сіней), вхід до якої знаходився у північно-східному кутку і мав виг-

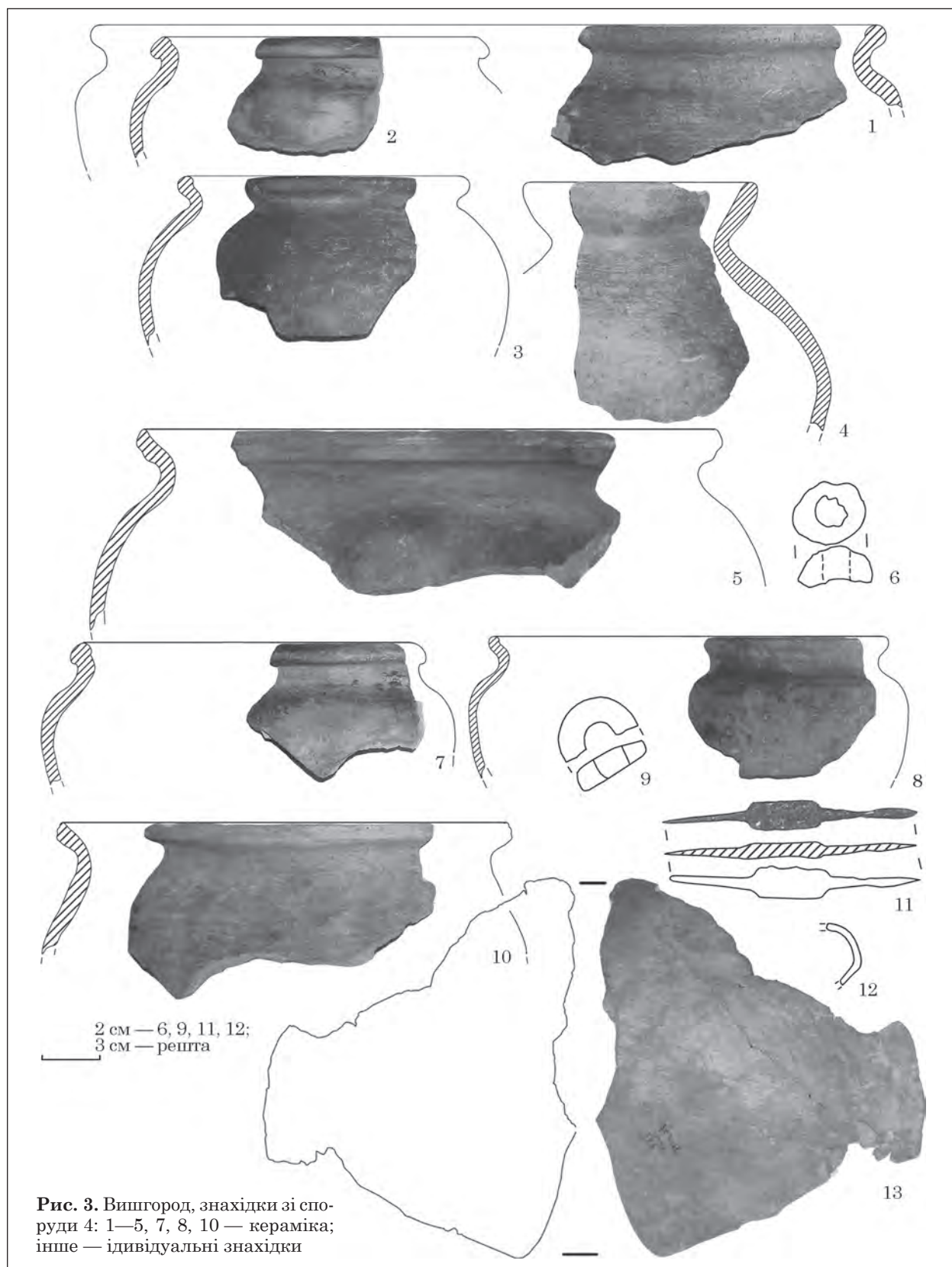

Рис. 3. Вишгород, знахідки зі споруди 4: 1—5, 7, 8, 10 — кераміка; інше — ідивідуальні знахідки

ляд східців завширшки 0,2 м (Довженок 1947b, с. 13—14). За межами споруди 5, біля західної стіни, виявлено скупчення печини, вірогідно, залишки печі чи вогнища? (Довженок 1952, с. 24). Імовірно, котлован є підклітом наземного житла з господарською прибудовою. Через

відсутність стратиграфічного розрізу ділянки однозначно інтерпретувати споруду 5 складно.

Із заповнення походять уламки печини, кістки тварин, залізний пробій, точильний брусок (рис. 5: 2, 3), уламок скляного браслета. Керамічний комплекс складається з уламків посуду

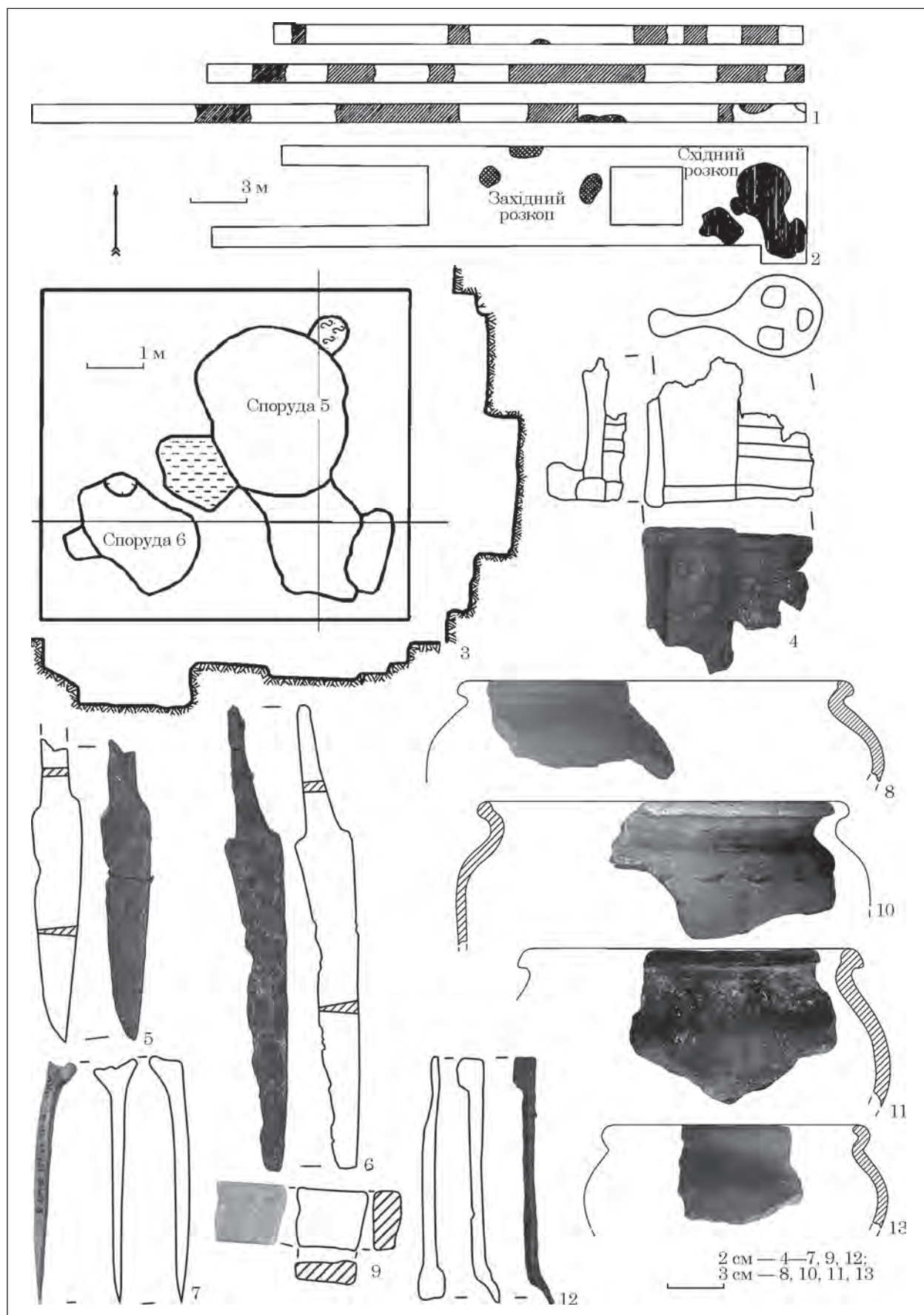

Рис. 4. Вишгород, ділянка 8: плани: 1 — траншеї 1—3; 2 — плями східного та західного розкопів; 3 — план і розріз об'єктів на розкопі 2 (східному); споруда 6: 4—7, 9, 12 — індивідуальні знахідки; 8, 10, 11, 13 — кераміка

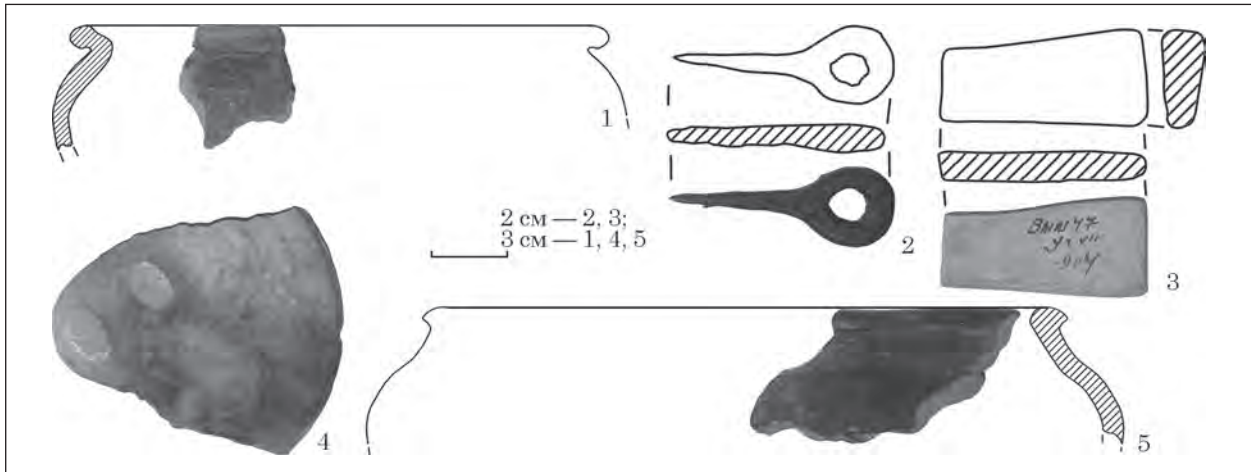

Рис. 5. Вишгород, знахідки зі споруди 5: 1, 4, 5 — кераміка; 2, 3 — індивідуальні знахідки

з невисокою шийкою, вираженими плічками та округлими загнутими досередини вінцями із закраїною зсередини, які датуються XII—XIII ст. (рис. 5: 1). Звідси ж походять уламки посуду (рис. 5: 5) так зв. «архаїчного» типу, за М. П. Кучерою (1969, с. 174—175), поширені у другій половині XIII—XIV ст. (Беляева 1982, с. 76—77; Оногда 2007, с. 71; Возний 2009а, с. 228), і фрагмент керамічної покритки з кільцеподібною ручкою (рис. 5: 4).

Споруда 6 (напівземлянка 2, за В. Й. Довженком) знаходилася на південний захід від попередньої, була орієнтована довгою віссю за лінією північний захід—південний схід і мала розміри $2,4 \times 1,6$ м (рис. 4: 3). Долівка об'єкту, щільно утрамбована, без слідів обмазки чи обпалу знаходилася на глибині 0,6 м від рівня материка, стіни нечіткі через піщаний ґрунт. У південному кутку зафіксовано скупчення печини, сліди попелу і вугілля, а також шматки «плиточної цегли». Вхід завширшки приблизно 0,6 м влаштовано з північно-західного боку зі східцем на 0,25 м вище рівня долівки (Довженко 1952, с. 25). Вірогідно, розкопаний об'єкт є залишками господарської споруди, що знаходилася біля житла (споруда 5), і становила з ним єдиний господарський комплекс.

З котловану походить значна кількість фрагментів кераміки, скляні браслети, два залізні ножі, уламок циліндричного замка, цвяхи, фрагмент точильного бруска, кістяна проколка.

Колекцію кераміки із заповнення споруди 6, умовно можна розділити на два хронологічні типи. До першого відносяться горщики з відігнутими назовні вінцями округлої форми, край яких загнутий досередини у вигляді валика. Такий посуд (рис. 4: 8, 10; 6: 3, 7, 9) датується XII—першою половиною XIII ст. (Кучера 1986, с. 449—450). Наприкінці XII—XIII ст. набув поширення ще один варіант горщиків: вінця з масивним валиком та закраїною з внутрішнього боку мали зрізану із зовнішнього боку пло-

щину (рис. 4: 11; 6: 4, 5, 8). До другої хронологічної групи віднесено уламки кераміки так зв. «архаїчного» типу (рис. 4, 13; 6: 1, 2, 6). Такий посуд виготовлявся на гончарному колі, у верхній частині міг прикрашатись орнаментом у вигляді прямих ліній, хвилястих, рідше — зубчастим штампом. Вінця відігнуті назовні і зрізані по краю, інколи заокруглені. Особливістю такої кераміки є склад формувальної маси — глина з домішками піску і жорстви, на зовнішній і внутрішній поверхнях є дрібні блискучі вкраплення (Оногда 2007, с. 70—71). За матеріалами розкопок у Сокильцях, Києві, Білій Церкві, Житомирі та інших пам'ятках Південної Русі такий посуд датується другою половиною XIII—XIV ст. (Кучера 1969, с. 174—175; Беляева 1982, с. 76—77; Оногда 2007, с. 71). У незначній кількості трапилися також фрагменти горщиків з короткою дещо відхиленою шийкою та вінцем у вигляді овального потовщення без борозенки для покритки (рис. 6: 10), датовані кінцем XIII—XIV ст. (Беляева 1982, с. 77).

Крім того, у заповненні знайдено уламок циліндричного замка (рис. 4: 4), який за новгородською класифікацією відноситься до типу ВП і датується кінцем XII—початком XV ст. (Колчин 1982, с. 162—163). Деталлю замка може бути також фрагмент металевого виробу (рис. 4: 12). Звідси ж походять уламки двох ножів. Один зберігся майже повністю, довжина леза 12,5 см, руків'я — 4,5 см. Другий зберігся частково: довжина леза 7,0 см, руків'я — 4,5 см (рис. 4: 5, 6).

У Інвентарній книзі також подано перелік знахідок, відсутні в колекції, що зберігається у наукових фондах Інституту археології, а саме: п'ять фрагментів скляних гладеньких браслетів, шиферне пряслице, фрагменти залізних цвяхів, рибальський гачок (Довженко 1947а, арк. 18).

Загалом виявлений у споруді 6 матеріал, принаймні за інвентарним описом 1947 р., ха-

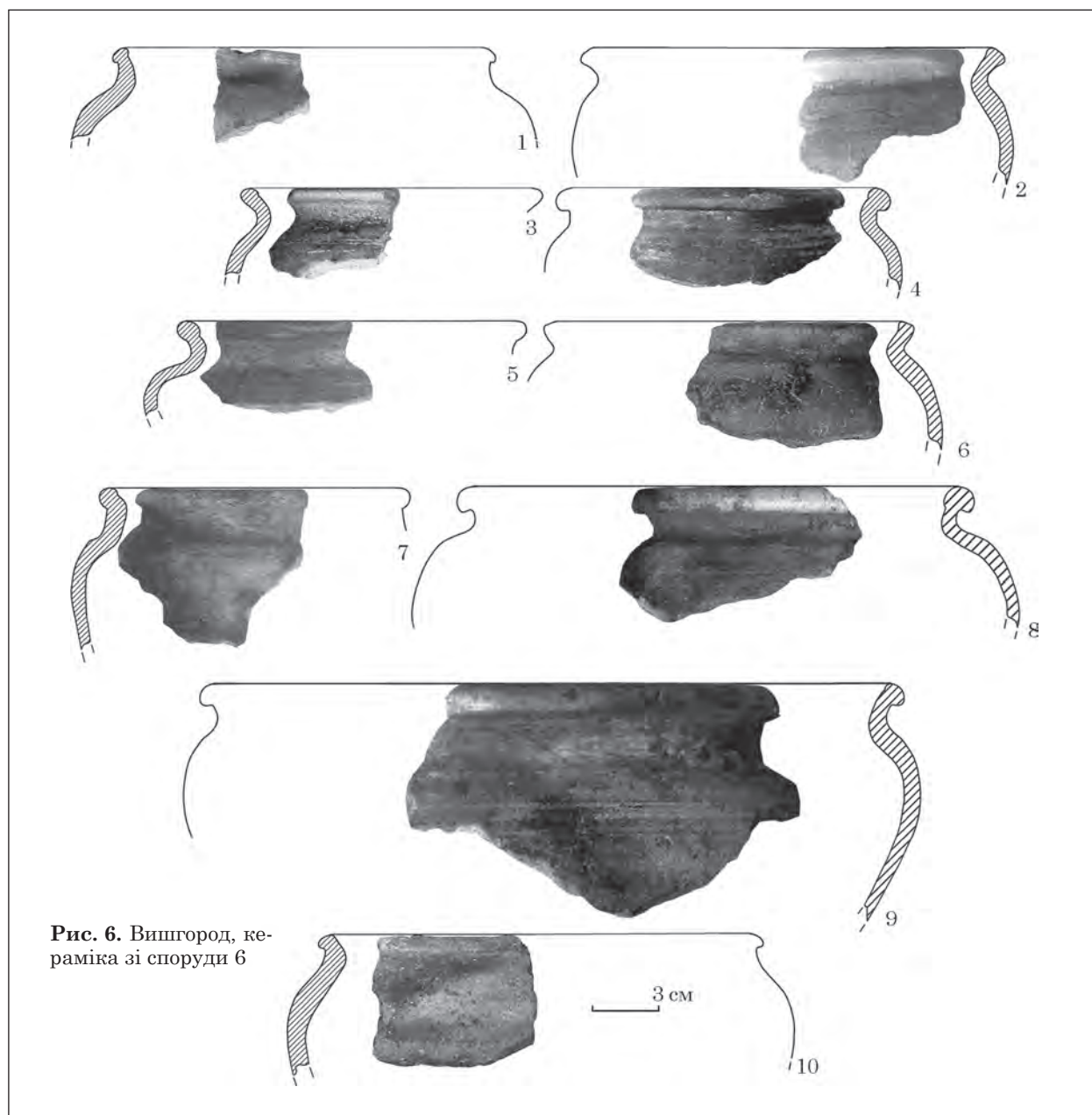

Рис. 6. Вишгород, кераміка зі споруди 6

рактерний для XIII ст., що уможливило датувати описаний комплекс серединою — другою половиною XIII ст., можливо, початком XIV ст. Знайдені у заповненні скляні браслети, виробництво яких, на думку Ю. Л. Щапової (1972, с. 173—174), припинилось у середині XIII ст., можуть бути датовані золотоординським часом. Такий висновок, зокрема, узгоджується з результатами розкопок М. А. Сагайдака на території колишнього Братського монастиря у Києві, де, крім матеріалів XIV—XV ст., виявлено фрагменти скляних браслетів (Сагайдак, Сергеева 1992, с. 7). Ще одним аргументом на користь датування споруди післямонгольським часом може бути факт використання плінфи для спорудження печі — такий технологічний прийом є типовим для пам'яток золотоординської епохи.

Як вказувалося, 1947 р. розкопки провадили не лише на городищі, а й (менші за обсягом) в околицях середньовічного Вишгорода (ділянка 7). Зокрема, на південному схилі яру, що проходив із заходу на схід до заплави Дніпра, було закладено Т-подібну траншею (рис. 7: 1), довжиною 27 м із заходу на схід та 18 м із півночі на південь і ширину — 1,0 м (Путь 1947, с. 2). У східній частині траншеї на глибині 0,45—0,50 м зафіксовано плями об'єктів, зруйновані похованнями Нового часу (?), які, на думку Д. Т. Березовця, значно пошкодили котлован заглибленої господарської споруди давньоруського часу (Березовець 1947, с. 19). Якість фіксації матеріалів та повнота записів щоденників, не дозволяють ані підтвердити, ані спростувати таку думку, але колекція знахідок із заповнення так зв. плями 2 і плями 3 доволі

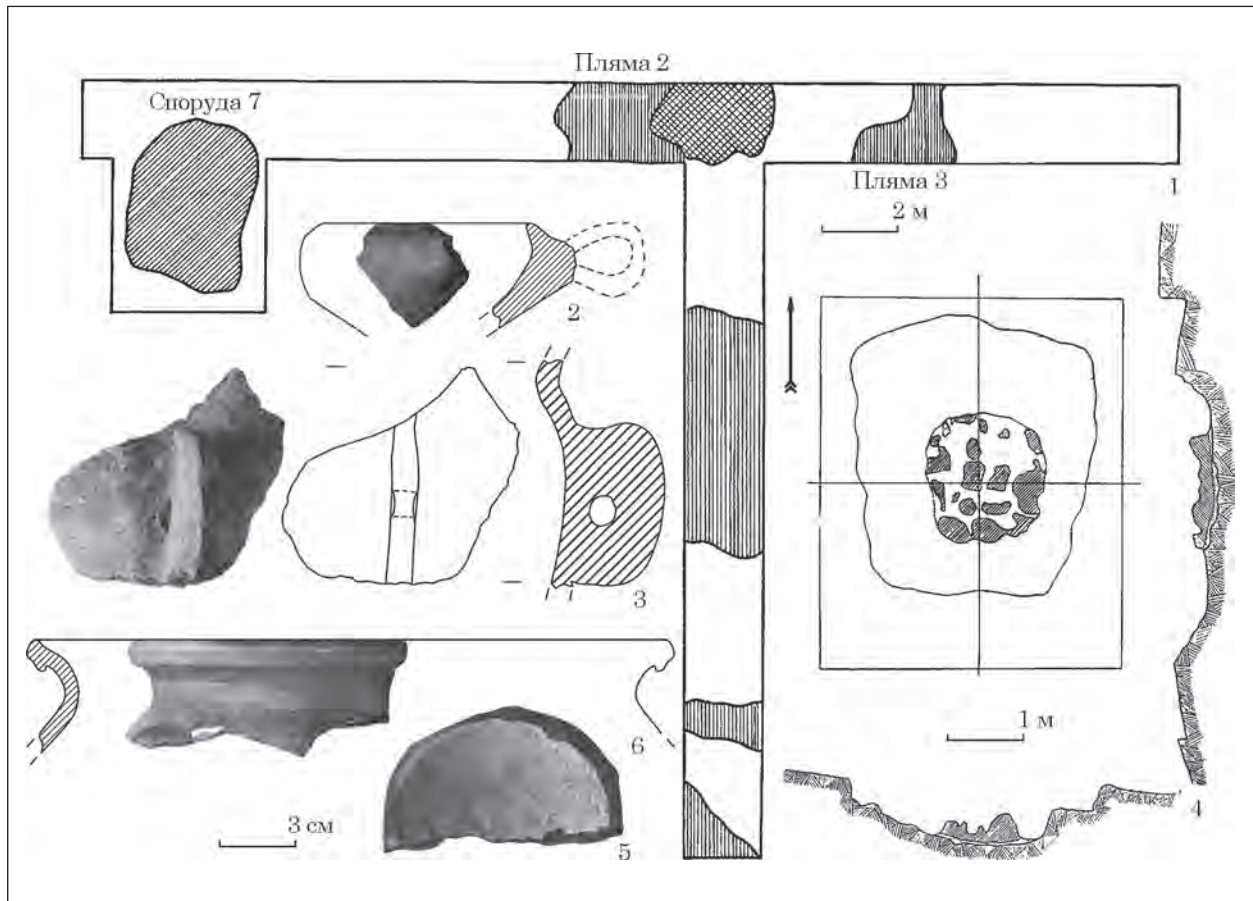

Рис. 7. Вишгород: 1 — план ділянки 7; 2—4 — план споруди 7 і знахідки з неї; 5, 6 — знахідки із заповнення плями 3

однорідна. Посуд має добре виражену вигнуту шийку, високі плічка та манжетоподібні вінця, декотрі мають незначне сплюснення ззовні, а також витягнутий край з округлим виступом під покриттям (рис. 7: 5, 6; 8: 1—8). Такий посуд зазвичай датують XI — початком XII ст. (Толочко 1981, с. 298—301; Малевская 2005, с. 33; Возний 2009а, с. 225—226). За час розчистки плями № 2 знайдено залізний ніж, фрагмент залізного циліндричного замка і цвях з плоскою шляпкою (рис. 8: 9—11).

Споруда 7 зафіксовано у західній частині траншеї (напівземлянка 1, за В. Й. Довженком). Вона квадратної форми, $3,6 \times 3,6$ м, заглиблена у материк на 0,5 м (рис. 7: 4). У центрі котловану розчищено завал печини у вигляді неправильного кола, дещо видовженого за лінією північ—південь на 1,5 м, із заходу на схід — на 1,1 м (Путь 1947, с. 3). Заповнення складалось із гумусованого піску, насиченого уламками горщиків давньоруського часу (Березовець 1947, с. 17). На рівні долівки знайдено фрагмент денця горщика з клеймом у вигляді двозуба (Довженко 1952, с. 26). Оскільки частина матеріалів з розкопок Вишгорода цього часу депаспортизована, атрибутовано лише кілька артефактів, що походять із заповнення споруди: гончарна мініатюрна посудина (світильник-

плошка?), стінка гончарного горщика-корчаги з ручкою, орнаментована паралельними лініями (рис. 7: 2, 3). Відсутність вінець унеможливило датувати споруду, але, зважаючи на склад глиняного тіста і орнаментацию посуду, ця будівля належить до давньоруського горизонту.

В. Й. Довженко (1952, с. 27) припускав, що споруда 7 є залишками гончарної печі, зведеної у спеціально викопаному котловані. Проте, цілком вірогідно, що споруда 7 — це рештки житла. Звернемо увагу на те, що у нотатках Д. Т. Березовця (1947, с. 17) і А. Л. Путь (1947, с. 3) є розбіжності щодо розмірів котловану, відповідно $4,5 \times 3,0$ м і $3,6 \times 3,6$ м, а у В. Й. Довженка (1952, с. 26) і А. Л. Путь (1947, с. 3) — щодо розмірів печі, відповідно $1,6 \times 1,5$ м і $1,5 \times 1,1$ м. Відзначимо і те, що за час робіт не вдалося зафіксувати конструктивних деталей (як-то стінки горна, козел, сльоси (Чміль, Чекановський 2013, с. 167), які б дозволили ідентифікувати згадану споруду як гончарний горн, адже розчищено лише завал печини — зруйновану піч. Відтак, планіграфія і стратиграфія об'єкта та ділянки вказують, швидше, на наземне житло з підклітом і піччю, розташоване у верхній частині споруди. Такі житла добре відомі за матеріалами розкопок давньоруських поселень Середнього Подніпров'я, Дніпровського

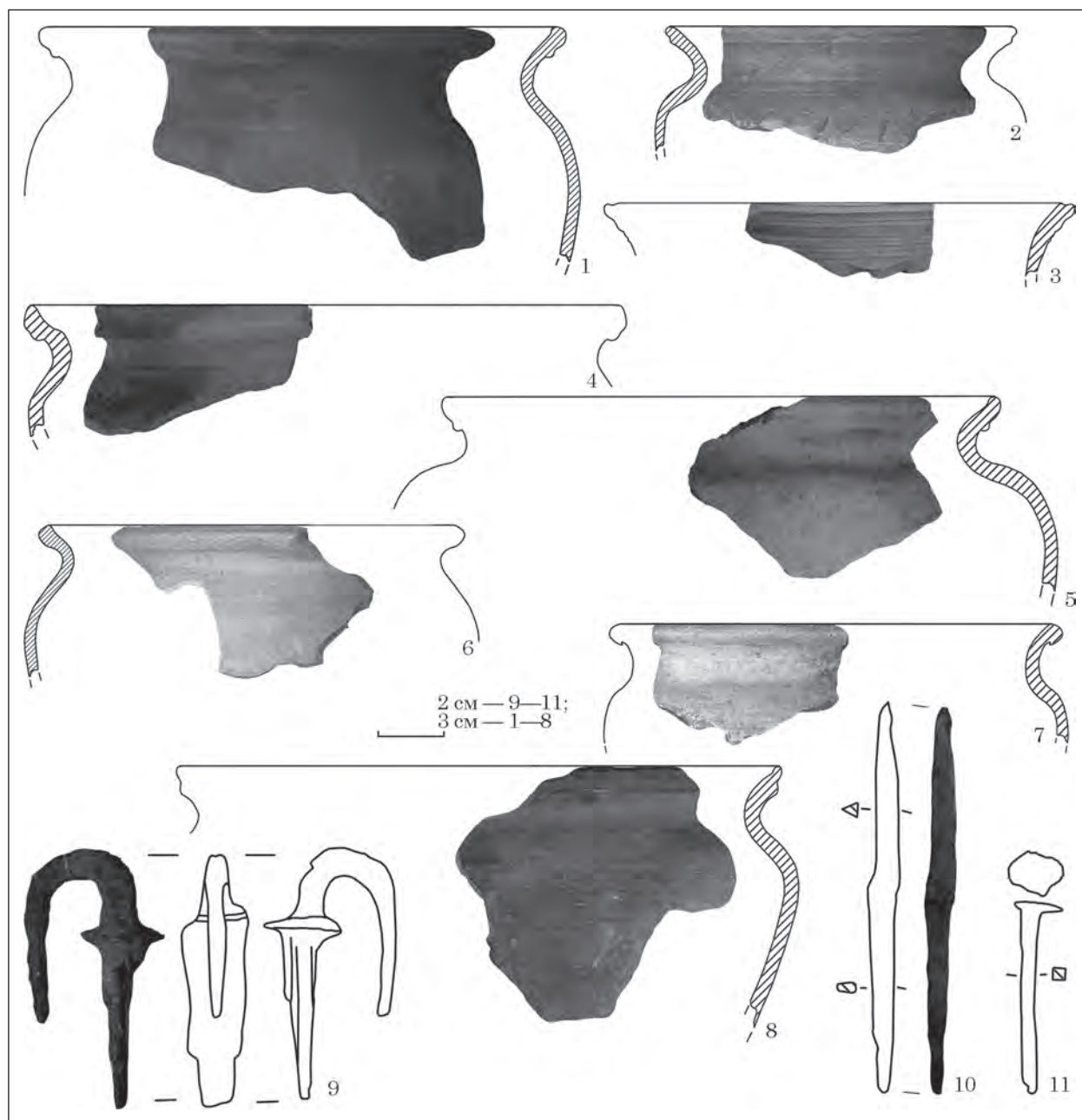

Рис. 8. Вишгород, знахідки із заповнення плями 2: 1—8 — кераміка; 9—11 — індивідуальні знахідки

Лівобережжя, межиріччя верхнього Серету та середнього Дністра (Ягодинська 1999, с. 99; Готун 2003, с. 157; Возний 2009b, с. 39—40).

Таким чином, аналіз матеріалів з розкопок літописного Вишгорода у 1947 р. вказує на наявність на досліджених ділянках давньоруського і золотоординського горизонтів, а саме, об'єктів обох періодів на городищі та давньоруської забудови у передмісті. Піддано сумніву твердження, усталене в роботах середини XX ст., про функціонування різноманітних виробничих комплексів (металургійні, гончарні горни та залізобудні майстерні) у цій частині міста. На нашу думку, досліджені об'єкти є залишками житлової та господарської забудови літописного міста. Що ж до хронології, то на території горо-

дища досліджено наземні споруди та будівлі із заглибленим котлованом кінця X — XI ст. (споруда 3), кінця XI — XII ст. (споруда 1, так зв. плями 2 і 3) і другої половини XIII — XIV ст. (споруди 5 і 6). Споруда 2 і дві ями мають широке датування — XI—XIII ст. На території передмістя маємо, імовірно, наземне житло з підклітом (споруда 7) давньоруського часу, а також заглиблену частину господарської споруди X—XII ст., зруйнованої похованнями Нового часу. Ці результати узгоджуються з повідомленнями письмових джерел і свідчать про значний розвиток міста у XI — середині XIII ст., а також про поступову зміну його статусу і перетворення на рядовий населений пункт — село — у другій половині XIII — XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

- Баран, Я. В. 1983. Житла-майстерні на поселенні Рашків І. *Археологія*, 42, с. 73-79.
- Беляева, С. А. 1982. Южнорусские земли во второй половине XIII—XIV вв. (по археологическим исследованиям). К: Наукова думка.
- Березовець, Д. Т. 1947. Щоденник розкопок Вишгородської археологічної експедиції 1947 р. НА ІА НАНУ, 1947/18.
- Возний, І. П. 2009а. Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X—XIV ст. Київ; Чернівці: Золоті литаври, 1: Поселення.
- Возний, І. П. 2009б. Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X—XIV ст. Київ; Чернівці: Золоті литаври, 2: Матеріальна, духовна культура та соціально-історичний розвиток.
- Готун, І. А. 2003. Типи будівель. В: Моця, О. П. (ред.). *Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель)*. Київ: Шлях, с. 156-181.
- Довженко, В. Й. 1947а. Інвентарна опись находок Вышгородской археологической экспедиции в 1947 г. НА ІА НАНУ, 1947/18
- Довженко, В. Й. 1947б. Раскопки древнего Вышгорода в 1947 г. НА ІА НАНУ, 1947/18.
- Довженко, В. Й. 1950. Огляд археологічного вивчення древнього Вишгорода за 1934—1937 рр. *Археологія*, III, с. 64-92.
- Довженко, В. Й. 1952. Розкопки древнього Вишгорода. *Археологічні пам'ятки УРСР*, III, с. 14-28.
- Капустін, К. М. 2012. Вишгород у золотоординський час (за матеріалами розкопок 1936—1937 рр. та 1947 р.). *Археологія та давня історія України*, 8, с. 146-151.
- Колчин, Б. А. 1982. Хронология новгородских древностей. В: Колчин, Б. А., Янин, В. Л. (ред.). *Новгородский сборник. 50 лет раскопок Новгорода*. Москва: Наука, с. 156-178.
- Кузнецова, С. М. 1947. Дневник раскопок Вышгородской археологической экспедиции начальника VI участка Кузнецовой С. М. 1947 г. НА ІА НАНУ, 1947/18.
- Кучера, М. П. 1969. Про одну групу середньовічної кераміки на території УРСР. В: Бідзіля, В. І., (ред.). *Слов'яно-руські старожитності*. Київ: Наукова думка, с. 174—181.
- Кучера, М. П. 1986. Керамика. В: Артеменко, І. І. (ред.). *Археологія Української ССР*. Київ: Наукова думка, 3: Раннеславянський і древнерусський періоди, р. III, гл. 5, с. 446—454.
- Малевская, М. В. 2005. *Керамика западнорусских городов X—XIII вв.* Москва: ИИМК РАН.
- Оногда, О. В. 2007. До питання про своєрідну групу кераміки післямонгольського часу. *Магістеріум. Археологічні студії*, 27, с. 70—74.
- Петрашенко, В. А. Городище Монастырек VIII—X вв. в свете новых исследований. В: Толочко, П. П. (ред.). *Земли Южной Руси в IX—XIV вв.* Київ: Наукова думка, с. 71-84.
- Прищепа, Б. А., Горбаненко, С. А. 2016. Будівлі з нішоподібними печами у господарстві давніх слов'ян (за матеріалами Пересопниці, уроч. Пастівник). *Археологія*, 3, с. 112-121
- Путь, А. Л. 1947. Щоденник розкопок Вишгородської археологічної експедиції 1947 р. НА ІА НАНУ, 1947/18.
- Сагайдак, М. А., Сергеева, М. С. 1992. Отчет об исследованиях Подольской экспедиции в зоне фундаментов здания Поварни XVII—XVIII вв. на территории бывшего Братского монастыря. НА ІА НАНУ, 1992/30.
- Смиленко, А. Т. 1989. К изучению локальных особенностей культуры союзных восточнославянских племен VIII — X вв. В: Толочко, П. П. *Древние славяне и Киевская Русь*. Киев: Наукова думка, с. 105-114.
- Толочко, П. П. 1981. Гончарное дело. В: Толочко, П. П. (ред.). *Новое в археологии Киева*. Киев: Наукова думка, с. 284-301.
- Чміль, Л. В., Чекановський, А. А. 2013. Традиційна технологія виробництва керамічного посуду на Київському Поліссі. *Археологія і давня історія України*, 10, с. 165-177.
- Щапова, Ю. Л. 1972. *Стекло Киевской Руси*. Москва: МГУ.
- Ягодина, М. О. 1999. Давньоруське житло на підкліті з Тербовля. В: Лазарович, М. В. (ред.). *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. Тернопіль: ТНЕУ, с. 96-101.

REFERENCES

- Baran, Ya. V. 1983. Zhytla-maisterni na poseleenni Rashkiv I. *Arkheolohiia*, 42, p. 73-79.
- Beliaeva, S. A. 1982. *Yuzhnorusskie zemli vo vtoroi polovine XIII—XIV vv. (po arkheologicheskim issledovaniiam)*. Kyiv: Naukova dumka.
- Berezovets, D. T. 1947. *Shchodennyk rozkopok Vyshgorodskoi arkheolohichnoi ekspeditsii 1947 r.* NA IA NANU, 1947/18.
- Voznyi, I. P. 2009a. *Istoryko-kulturnyi rozvytok naselenia mezhyrichchia Verkhnoho Siretu ta Serednoho Dnistra v X—XIV st.* Kyiv; Chernivtsi: Zoloti lytavry, 1: Poselennia.
- Voznyi, I. P. 2009b. *Istoryko-kulturnyi rozvytok naselenia mezhyrichchia Verkhnoho Siretu ta Serednoho Dnistra v X—XIV st.* Kyiv; Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2: Materialna, dukhovna kultura ta sotsialno-istorychnyi rozvytok.
- Hotun, I. A. 2003. Typy budivel. In: Motsia, O. P. (ed.). *Selo Kyivskoi Rusi (za materialamy pivdenorusskykh zemel)*. Kyiv: Shliakh, p. 156-181.
- Dovzhenok, V. Y. 1947a. *Inventarnaia opis nakhodok Vyshgorodskoi arkheologicheskoi ekspeditsii v 1947 g.* NA IA NANU, 1947/18.
- Dovzhenok, V. Y. 1947b. *Raskopki drevnego Vyshgoroda v 1947 g.* NA IA NANU, 1947/18.
- Dovzhenok, V. I. 1950. Ohliad arkheolohichnoho vyvchenia drevnoho Vyshhoroda za 1934—1937 rr. *Arkheolohiia*, III, p. 64-92.
- Dovzhenok, V. I. 1952. *Rozkopky drevnoho Vyshhoroda. Arkheolohichni pamiatky URSR*, III, p. 14-28.
- Kapustin, K. M. 2012. *Vyshhorod u zolotoordynskiy chas (za materialamy rozkopok 1936—1937 rr. ta 1947 r.)*. *Arkheolohiia ta davnia istoriia Ukrainy*, 8, p. 146-151.
- Kolchin, B. A. 1982. Khronologiya novgorodskikh drevnostei. In: Kolchin, B. A., Yanin, V. L. (eds). *Novgorodskii sbornik. 50 let raskopok Novgoroda*. Moskva: Nauka, p. 156-178.
- Kuznetsova, S. M. 1947. *Dnevnik raskopok Vyshgorodskoi arkheologicheskoi ekspeditsii nachalnika VI uchastka Kuznetsovoi S. M. 1947 g.* NA IA NANU, 1947/18.
- Kuchera, M. P. 1969. Pro odnu hrupu srednovichnoi keramiki na terytorii URSR. In: Bidzilia, V. I. (ed.). *Slovianorusski starozhytnosti*. Kyiv: Naukova dumka, p. 174—181.
- Kuchera, M. P. 1986. *Keramika*. In: Artemenko, I. I. (ed.). *Arkheolohiia Ukrainskoi SSR*. Kiev: Naukova dumka, 3: Ranne-slavianiskii i drevnerusskii periody. r. III., gl. 5, p. 446-454.
- Malevskaia, M. V. 2005. *Keramika zapadnorusskikh gorodov X—XIII vv.* Moskva: IIMK RAN.
- Onohda, O. V. 2007. Do pytannia pro svoieridnu hrupu keramiki pislamonholskoho chasu. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*, 27, p. 70—74.
- Petrashenko, V. A. *Gorodishche Monastyrek VIII—X vv. v svete novykh issledovaniy*. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Zemli Yuzhnoy Rusi v IX—XIV vv.* Kyiv: Naukova dumka, p. 71-84.
- Pryshchepa, B. A., Horbanenko, S. A. 2016. Budivli z nishopodibnymy pechamy u gospodarstvi davnikh slovian (za ma-

terialamy Peresopnytsi, uroch. Pastivnyk). *Arkheolohiia*, 3, p. 112-121

Put, A. L. 1947. *Shchodennyk rozkopok Vyshhorodskoi arkheolohichnoi ekspeditsii 1947 r.* NA IA NANU, 1947/18.

Sagaydak, M. A. Sergeieva, M. S. 1992. *Otchet ob issledovaniakh Podolskoi ekspeditsii v zone fundamentov zdaniia Povarni XVII—XVIII vv. na territorii byvshego Bratskogo monastyria.* NA IA NANU, 1992/30.

Smilenko, A. T. 1989. K izucheniiu lokalnykh osobennosti kultury soiuzov vostochnoslavianskikh plemen VIII — X vv. In: Tolochko, P. P. *Drevniie slaviane i Kievskaiia Rus.* Kyiv: Naukova dumka, p. 105-114.

Tolochko, P. P. 1981. Goncharnoie delo. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Novoie v arkheologii Kieva.* Kyiv: Naukova dumka, p. 284-301.

Chmil, L. V., Chekanovskyi, A. A. 2013. Tradyttsiia na tekhnolohiia vyrobnytstva keramichnoho posudu na Kyivskomu Polissi. *Arkheolohiia i davnii istoriia Ukrainy*, 10, p. 165-177.

Shchapova, Yu. L. 1972. *Steklo Kievskoi Rusi.* Moskva: MGU.

Yahodynska, M. O. 1999. Davnoruske zhytlo na pidkliti z Terebovlia. In: Lazarovych, M. V. (ed.). *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie.* Ternopil: TNEU, p. 96-101.

K. M. Kapustin

KYIVAN RUS' AND GOLDEN HORDE HORIZONS OF MEDIAEVAL VYSHHOROD (Based on Excavations in 1947)

Materials of the excavations at Vyshhorod in 1947 are analysed in the article. Materials collected during the excavations confirmed the existence of Kyiv Rus and Golden Horde horizons on the territory of the city (the objects of both periods were found at the hill-

fort, while the Kyiv Rus period buildings are traced in the suburbs of the city). In addition, the author clarified and re-examined the allegations established in the mid — 20th century of the existence the production workshops in this part of the city. The scholars of the mid — 20th century interpreted the excavated objects as metallurgical and pottery furnaces, or iron workshops. In the author's opinion, those objects were dwellings and outbuildings. As we can see, different archaeological objects were investigated on the territory of Vyshhorod. The author can prove that some grounds and structures with recessed pits are dated by the end of the 10th and the 11th centuries (Building 3), some dated by the end of the 11th and the 12th centuries (Building 1, Blotch 2 and 3), and a few are dated by the second half of the 13th and the 14th centuries. (Buildings No. 5 and No. 6). Besides, some objects are dated widely from the 11th to the 13th centuries (Building 2, Pit 1 and 2). On the territory of the suburbs, a ground-based dwelling with a cellar (Building 7) of the Kyiv Rus period was excavated, as well as another object identified as an outbuilding with recessed pits (10th—12th centuries) which was destroyed by the burial grounds of the New Age.

Keywords: Vyshhorod, hillfort, suburbs, 10—13 centuries, Golden Horde period, material culture.

Одержано 14.11.2017

КАПУСТИН Кирило Миколайович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна, *e-mail*.

KAPUSTIN Kyrylo Mykolaiovych, PhD, Research Fellow of the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingrada ave. 12, Kyiv, 04210, Ukraine, *e-mail*.